

مدیریت شهری

شماره ۴۴ پاییز ۹۵

No.44 Autumn 2016

۲۳۱-۲۵۲

زمان پذیرش نهایی: ۱۳۹۵/۴/۱

زمان دریافت مقاله: ۱۳۹۴/۸/۱۲

بررسی ساختار کالبدی بازار به عنوان عنصر حیاتی بافت شهری قدیم؛ مورد پژوهی: بازار کاشان

سیده صدیقه دادور* - کارشناس ارشد معماری، گروه معماری، واحد نطنز، دانشگاه آزاد اسلامی، نطنز، ایران.
فاطمه دانش - دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، گروه معماری، واحد نطنز، دانشگاه آزاد اسلامی، نطنز، ایران.
زهراء عباسی - دکتری معماری، استادیار، گروه معماری، واحد نطنز، دانشگاه آزاد اسلامی، نطنز، ایران.

چکیده

Examine the physical structure of the market as a vital element of the old urban fabric; Case Study: Kashan market

Abstract

Urban commercial spaces have always been and remain an integral component; and market centers example of this is the traditional Iranian architecture. Traditional markets with its ancient history, along with economic aspects also have had an active social role. In many cities of our country can juxtaposition of religious and cultural elements with tissue observe the market? Each building reflects the mind and the mind of its inhabitants is inextricably remains of the building. And Determines the institution where the building emerge. In addition to historical events affected the building of bazaar, according to the geographical conditions - cultural city; and three cultural factors are structural and functional factors are considered influential elements in the formation of the body. The present article tries to explore the concept of the market and its physical features, and then examine the physical structure of the market in terms of Kashan. The research method is descriptive and analytical compilation of qualitative and quantitative methods and practices survey reviews, interviews, and analysis are shooting.

Key words: body market, Kashan, a critical factor in the urban fabric.

فضاهای تجاری همواره از اجزای جدا شدنی کالبد شهرها بوده و هستند؛ و بازار نمونه‌ای باز این مراکز در معماری سنتی ایران به شمار می‌رود. بازارهای سنتی ایران با سابقه کهن خود در کنار جنبه اقتصادی از نقش فعال اجتماعی کشورمان می‌توانیم اند و در بسیاری از شهرهای کشورمان می‌توانیم هم‌جواری عناصر شاخص مذهبی و فرهنگی را با بافت بازار مشاهده کنیم. هر ساختمانی بازتاب ذهنی ساکنان آن است و این ذهنیت به طور جدایی ناپذیری از آن ساختمان باقی است و تعیین کننده نهادی که در آن ساختمان پدید می‌آید. ساختمان و کالبد بازار علاوه بر تاثیر پذیر از رویدادهای تاریخی، با توجه به شرایط جغرافیایی- فرهنگی شهر ساخته می‌شود؛ و سه عامل فرهنگ، عوامل ساختاری و عوامل کارکردی را می‌توان جزء عناصر تاثیرگذار در شکل گیری کالبد دانست. مقاله پیش رو سعی بر این دارد ابتدا به بررسی مفهوم بازار و بیژگی‌های کالبدی آن بپردازد؛ سپس بازار کاشان را از لحاظ ساختار کالبدی مورد بررسی قرار دهد. روش پژوهش از نوع تحلیلی- توصیفی و تلفیقی از شیوه‌های کمی و کیفی است و شیوه بررسی پژوهش به صورت پیمایشی، مصاحبه، عکسبرداری و تحلیل یافته‌ها می‌باشد.

واژگان کلیدی: کالبد بازار، بازار کاشان، عنصر حیاتی بافت شهر.

ایران دچار دگرگونی و تغییرات قابل توجهی شده است. در بیش تر موارد، بازار از کانون بر جنب و جوش با مرکزیت قوی، به عنصری نسبتاً حاشیه‌ای بوده در ارتباط با عملکرد شهری بدل شده و بخش عمده آن با افت ارزش و پویایی اقتصادی و اجتماعی و کالبدی روبه رو بوده است. این مساله باعث شده که بخش چشمگیری از بازار، بیوژه عناصر جانبی و جدا از راسته‌های اصلی آن دچار رکود و تخربی شوند (ایراندوست و بهمنی اورامانی، ۱۳۹۰).

۲. کلیات و روش شناسی پژوهش

۱-۲ سابقه پژوهش

بازار به مثابه عنصر و جزء اصلی شهرهای ایرانی و اسلامی، از یک سو یکی از شاخص‌های اعتبار شهر در دوران تاریخی بوده و از سوی دیگر یکی از مشخصه‌های شهر شرق اسلامی شمرده شده است. از این رو، در نظریه پردازی درباره شهرهای اسلامی این عنصر مورد توجه و تأکید خاص بوده است. بر اساس جمع‌بندی مدل‌های جغرافی دانان در مورد کارکردهای اصلی و ویژگی‌های اساسی شهر سنتی شرق اسلامی، بازار و سلسله مراتبی از بازار (همراه با مسجد آینه) به مثابه قلب و هسته اقتصادی شهر وجود سلسله مراتب بازارگانی و پیشه وری در درون بازار از مشخصه‌های بارز و جدایی ناپذیر شهرهای سلامی از جمله ایرانی بوده است (اهلرز، ۱۳۷۳، ص ۳۰).

برای نمونه، اهمیت بازار به مثابه عنصر کالبدی، اقتصادی و حتی اجتماعی اصلی در شهر سنتی ایران به حدی است که شهر شناسانی چون اویگن ویرث از بازار به عنوان مرکز اصلی اقتصادی شهر شرقی و بخش ویژه فعالیت‌های کسب و کار سنتی که اغلب در مرکز شهر قرار دارد یاد کرده اند (رجی، ۱۳۸۶، ص ۳۰). ارزش و اعتبار بازار در شهرهای اسلامی در دیدگاه ویرث به اندازه‌ای است که بازار را تنها وجه مشخصه اصلی و بهترین معیار اصال شهرهای شرق اسلامی در برآور شهرهای دیگر حوزه‌های فرهنگی جهان می‌داند (اهلرز، ۱۳۷۳،

۱. مقدمه

اگرچه بازار ابتدا به منظور رفع نیازهای اقتصادی مردم ایجاد شد ولی طولی نکشید که روابط اجتماعی و فرهنگی گسترده‌ای درون ساختار آن به وجود آمد. با ورود تکنولوژی و صنعت، مفهوم بازار دچار تغییراتی گشت ولی با این حال همچنان با اصول مشخصی که از جامعه سنتی باز مانده است به حیات خود ادامه داد. فضاهای داد و ستد و تجارت همواره رکنی اساسی در ساختار کالبدی شهرها بوده و بازارهای سنتی همواره از نمود فرهنگی شهرها و قوم‌های مختلف مطرح بوده اند. در گشته‌ای نه چندان دور، بازار عنصر شهری با مکانی مشخص بوده و حیات شهر و بازار به هم گره خورده و شهر به واسطه بازارهایشان جایگاه منطقه‌ای خود را پیدا کرده اند (سودخواه و همکاران، ۱۳۹۳). بازار به دور مسجد و مدرسه می‌چرخد و آن را در برمی‌گیرد؛ و طبق سنت باقی مانده از شهر دوره ساسانی، بازار شهر را در می‌نوردد و از میدان اصلی شهر (مقر حکومتی) به سوی دیوار و بارو کشیده می‌شود. به همین اعتبار می‌توان از بازار به عنوان ستون فقرات شهر دوره اسلامی نام برد (Habibi، ۲۰۰۵: ۴۸).

شهر اسلامی بازارهای متعددی داشته است که هر یک برای فروش کالایی خاص یا چند کالای تخصصی در کنار هم قرار می‌گرفتند (Morris, ۲۰۰۲: ۴۰). موقعیت و جایگاه شهری بازار و فضاهای و مراکز مهم شهر در امتداد آن و همچنین نقش و منزلت بازاریان در زندگی شهری باعث می‌شد که بازار صرفاً در حد یک فضای اقتصادی باقی نماند بلکه تبدیل به فضایی برای بسیاری از فعالیت‌های اجتماعی شود (Daneshpour and Rousta, ۲۰۱۳: ۲۰۱۳)، بازار به صورت همزمان یک محور مهم ارتباطی، اقتصادی و فرهنگی شهر بود و نقش و منزلت مهمی در حیات اجتماعی شهر داشت (سلطانزاده، ۱۳۶۶، ص ۳۸۳). در دهه‌های اخیر و با تحولات عمیق کالبدی و اجتماعی شهرهای کشور، بازار به عنوان کانون اقتصادی و اجتماعی شهر سنتی

دریی شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Autumn 2016

۲۳۲

جدول ۱. بررسی مفاهیم واژه های مرتبه بازار در متون ادبی زبان فارسی؛ مأخذ: عباسی و همکاران، ۱۳۹۳

مفهوم	ویژگی های مورد توجه	نمونه واژه
کالبدی	اندازه و مقیاس	بازارچه، بازارگاه، بازارگه، تیمچه، راسته، رسته، سوق، میدان، قیصریه، کوی سوداگران، مغازه، دکان، دکه، حجره
کاربری	محل خرید و فروش کالا؛ اشاره به محصول عرضه شده در بازار	معامله، خرید و فروش، کوی سوداگران، مغازه، دکان، دکه، بازار مسگرها، بازار اسب، بازار مرغ، بازار صحاف ها
معنوی	نیرنگ، فریب، پیشامد، ماجرا، بهانه، بیهودگی، مجازا ارزش و اعتبار، شلوغی و ازدحام، بی نظمی، بی حسابی و بی ترتیبی، رونق داشتن، لاف زدن، رفتار؛	بازار آراستن، بازار امکان و بازار جهان، بازار برچیدن، بازاره شدن، تیره شدن، بازار تیز و گرم، میانجی دیدن بازار کسی را، تیز بازار، بازار ساختن، بازار شام، شاداب بازار، بازار کسد، بازار کسی برافروختن، بر سر بازار بودن، روز بازار کسی بودن، خر بازار، دزدبازار، شلوغ بازار، مست بازار، بازار ناروا شدن، بازار گرم داشتن؛
کیفی	جنبه هایی مانند کیفیت محیط و جنس کالاهای عرضه شده؛	قیصریه، تیمچه، سرا، دکان؛
موقعیت زمانی و مکانی	با توجه به زمان و موقعیت مکانی بازار مکاره، جمعه بازار، شنبه بازار، دوشنبه بازار، بازار بزرگ، بازارچه بلند، بازار تهران؛	است.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Automn 2016

۲۳۳

۲-۲ روش پژوهش

روش پژوهش، توصیفی، تحلیلی- تاریخی است و با استفاده از شیوه های گردآوری اطلاعات کتابخانه ای و میدانی، مشاهده و بررسی کالبد وضع موجود بازار کاشان صورت گرفته است. برای این منظور، عده ترین اسناد و اطلاعات مکتوب از جمله پژوهش های پیشین و مقاله های چاپ شده و مجله ها و کتب تاریخی، سفرنامه ها و نقشه ها و با استفاده از عکاسی از بازار کاشان بررسی شده است.

۳. مرور یافته ها و مبانی نظری

۱-۳ بازار

بازار در فارسی میانه، بازار و با ترکیب هایی چون وازارگ (بازاری)، وازارگان (بازرگان) و وازاربد استفاده شده است، و منظور از بازار محله مرکزی و اصلی معاملات و پیشه وری شهر در دوره اسلامی و پیش از فوج گرایش های غربی است که در هسته مرکزی

ص (۳۰). «هلرز» نیز از میان معیارهای مطرح شده برای شناخت شهر اسلامی، تنها مورد بازار را استثنای می دارد که از نظر شکل، تکوین و کارکرد یکتا است (پوراحمد و موسوی، ۱۳۸۹، ص ۳). در پژوهش های شهری معاصر، بازار از دیدگاه های مختلفی مورد بررسی قرار گرفته است: حوزه شهرسازی و معماری، جغرافیایی، اقتصادی و اجتماعی و پژوهش هایی از جمله این موارد است که در آنها اهمیت و ارزش بازار در شهرهای ایران، دوران های گوناگون تاریخی و تا شهرنشینی کنونی تاکید شده است (پیرنیا، ۱۳۷۲؛ سلطانزاده، ۱۳۸۰؛ پوراحمد، ۱۳۷۶).

از جنبه کارکردی نیز همواره بازار به عنوان یکی از عناصر عده مورد توجه شهرشناسان غربی بوده است. از این جنبه، بر کارکرد اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و مذهبی شهر تاکید شده است (Werner ; ۱۹۹۰, Bonine).

میری شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Autumn 2016

۲۳۴

شهر و درون مجموعه ای از ساختمان های ثابت و همگن، با شکل معماری ویژه ای جای دارد (بنیاد دایره المعارف اسلامی، ۱۳۷۲، ص ۳۰۶-۳۰۷). بازار بخشی از منطقه مرکزی شهر است که از خیابان ها و شبکه راه های متعددی تشکیل می شود. از طرفی به کمک راه هایی با بخش های دیگر شهر و از طرف دیگر به حومه آن ارتباط دارد. بازار بخشی از شهر است که نقش مرکزی را ایفا می کند و ارکان بسته ای است که باهم گره خورده است. دو طرف معتبر بازار دارای دکان های به هم پیوسته است (شفقی، ۱۳۸۰، ص ۷۵). بازار عموماً متشکل از دو راسته دکان در مقابل یکدیگر است که غالباً سقف آنها را به هم پیوند داده و دارای بافت ویژه ای است. بنایی از قبیل کاروانسرا، تیمچه، دربند، چهارسوق، مسجد، مدرسه، آب انبار و مانند آنها از متعلقات آن به شمار می آید (خان محمدی، ۱۳۸۶، ص ۵). واقعیت این است که بازارهای سنتی جزوی از معدود گونه های معماری و شهرسازی سنتی هستند که علی رغم تمام تغییرات به واسطه انعطاف پذیری به مثال خود، همچنان عملکرد اصلی خود را حفظ نموده و به حیات خود ادامه می دهند. انعطاف در عملکرد را، حتی در اجزاء بازار نیز می توان دید. کلیت کالبدی و معماری حجره ها یکسان می باشد ولی به تناسب کاربری که برای آن مورد استفاده قرار می گیرند، تغییراتی در آن ها ایجاد می شود، به طور مثال با همین کلیت یکسان تفاوت هایی میان کاربری هایی مانند قصابی، نانوایی، طلا فروشی وجود دارد. امروزه کاربری های خدماتی مانند بانک نیز داخل بازار به چشم می خورد و همین چند عملکردی بودن و اختلاط کاربری ها در بازار از ویژگی هایی بوده که باعث شده بازار حیات خود را با گذر زمان حفظ کند (محمد مرادی، ۱۳۸۹، ص ۱۶۲).

سابقه بازار به مفهوم کنونی آن، به دوره ساسانی باز می گردد که به عنوان ستون فقرات شهر از دل شار میانی (شارستان) تا شار بیرونی (ربض) گسترش

یافت و در مسیر خود با شکل دهی به محله های شهری به صورت قلب شهر عمل می کرد (حبیبی، ۱۳۷۵، ص ۳۴). در دوره اسلامی اندک اندک، نمادهای کالبدی دین به عنوان عناصر جدایی ناپذیری از بازار ظاهر شدند و عناصری چون مسجد، مسسه، حسینیه و تکیه جای خود را در بازار باز کردند. در حقیقت، در دوران اسلامی عملکردهای جدیدی در بازار شکل گرفت و به تدریج شامل حیات جمعی کل شهر گشت و ساختار و کالبد آن به اندامی مرکب با در نظر گرفتن کلیه عملکردهای زندگی عمومی شهر بدل شد (خان محمدی، ۱۳۸۶، ص ۶۲).

با اهمیت یافتن بیشتر عنصر مذهب در اجتماع و حکومت در دوره صفویه، و نیز گسترش ارتباطات تجاری در این دوره، بازار به عنوان تعیین کننده ترین و شاخص ترین عنصر شهری در بسیاری از شهرهای بزرگ کشور نمایان شد. نقش مذهبی بازار و پیوند آن با معنویت و باورهای مذهبی در ظهور و محوریت عناصری چون مسجد روشن است و نقش اجتماعی و دامنه نفوذ آن در حیات اجتماعی شهر با جلب فعالیت های اجتماعی و شکل گیری تشکل های صنفی تقویت شده است. کارکرد سیاسی و نقش بازار در حرکت های سیاسی جامعه ایرانی جایگاه و سابقه ای تاریخی دارد (رجبی، ۱۳۸۶، ص ۷۲). بازار با توجه به سابقه و اهمیت آن، دارای اجزا و عناصر گوناگونی بوده است که در مجموع یک کل واحد را تشکیل داده است. میدان به مثابه اصلی ترین و عنصر مرکزی و راسته به صورت خطی و عنوان مهمترین بخش و عنصر اقتصادی بازار ایفای نقش کرده اند. راسته اصلی عموماً در امتداد معتبر اصلی شهر و راسته های فرعی عمود بر آن به صفت خاصی اختصاص داشته اند. قیصریه، راسته کوچکی است که محل خرید و فروش کالاهای خاص، مانند منسوجات ابریشمی گران قیمت بود. کاروانسراها و سراهای فضایی دارای یک حیاط مرکزی بودند که دور تا دور آن ساختمان هایی قرار داشت که طبقه

جدول ۲. تقسیم‌بندی عناصر کالبدی بازار بر اساس عملکرد آنها؛ مأخذ: رجبی، ۱۳۸۶

ارتباطی	منزه‌بی، اجتماعی، فرهنگی و خدماتی		اقتصادی			کارکرده ای بازار
	نقش اجتماعی و خدماتی	نقش مذهبی	نقش انباری	نقش تولیدی و تجاری	نقش تجاری	
- میدان - گذر اصلی و فرعی - در و دروازه	- حمام - زوارخانه - سقاخانه - چایخانه - و قهوه خانه - غذاخوری - سلمانی	- مسجد یا مسجد جامع حسینیه - تکیه - مدارس و حوزه های علمیه - امام زاده	- خانیار - کاروانسرا یا سرا - باران دازها یا بارگیر	- کارگاه - - قیصریه - دلان	- دکان - و حجره - تیمچه - تیم - خان - راسته - چهار - سوق	عناصر کالبدی بازار

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Automn 2016

۲۳۵

منظومه‌ای تقسیم‌بندی کرد (بنیاد دایرہ المعارف اسلامی، ۱۳۷۲).

در دوره قاجار با ورود ایران به فرآیند ادغام در سرمایه داری جهانی و ورود کالاهای خارجی به کشور و ایجاد تعدادی کارخانه در بیرون از بازار، نقش بازار به عنوان محور اصلی اقتصاد شهر به تدریج تضعیف شد (سلطان زاده، ۱۳۸۳، ص ۲۷). اما تحول کالبدی اصلی و نزول جایگاه بازار در شهر در دوره پهلوی آغاز شد که با گسترش اقتصاد سرمایه داری مبتنی بر ارتباطات جدید و تحول در ساختار سنتی شهرها و خیابان‌کشی‌های جدید، بازار عمدها چار گسیختگی کالبدی و کارکردی شد. در چند دهه گذشته، بازارهای سنتی علاوه بر جنبه‌های کالبدی و کارکردی، از جنبه‌های اجتماعی نیز دچار دگرگونی شدند: به نحوی که ساختار جمعیتی آن نیز تغییر کرده است و با تراکم بالا و سالخوردگی جمعیت و مهاجرت جمعیت به محله‌های جدید مواجه هستیم (کاستللو، ۱۳۶۸، ص ۱۶۸).

۲- کالبد بازار

هر ساختمانی بازتاب ذهنی ساکنان آن است و این ذهنیت به طور جدایی ناپذیری از آن ساختمان باقی است و تعیین کننده نهادی که در آن ساختمان

زیرین آنها محل عرضه کالا و طبقه بالا محل امور دفتری تجارت خانه بود. تیمچه به کاروانسراها یا سراهای کوچک و سرپوشیده می‌گویند که محل عرضه کالاهایی مانند فرش، چینی و بلور بوده است. محل تقاطع گذرهای اصلی بازار با یکدیگر را چهارسوق یا چهارسو می‌نامند که تاق و نبد بزرگ تراست و معمولًا کانون و مرکز اصلی بازار بوده و بالاترین ارزش اقتصادی را داشته است. ساده ترین و کوچک ترین، اما مهمترین عنصر تجاري بازار حجره یا دکان است که در دو سوی راسته بازار به وجود می‌آیند (ایراندوست و بهمنی اورامانی، ۱۳۹۰). تکیه‌ها، مدارس مذهبی، مساجد، حسینیه‌ها و غیره از دیگر عناصر پیوند خورده با بازار هستند (سلطان زاده، ۱۳۸۰ و بنیاد دایرہ المعارف اسلامی، ۱۳۷۲). بازار که از مهمترین فضاهای اجتماعی و شهری هر جامعه است، شبکه‌ای درهم تنیده از روابط اجتماعی و اقتصادی را در جوار بناهای عمومی دیگر شکل می‌داد و نقش تعیین کننده‌ای به عنوان عامل شکل دهی استخوانبندی و ساختار کالبدی شهر ایرانی اسلامی داشته است. (کوشان، ۱۳۹۳). از نظر ساختار و شکل، بازارها را می‌توان به گونه‌های تک محوری (خطی یا طولی)، چند محوری، صلیبی (متقاطع) و

چون آجر، گچ، سنگ و آهک پوشش‌های گندید شکل را تشکیل می‌دهند. لازم به ذکر است که پوشش گندیدی و استفاده از قوس و فرم‌های منحنی در سقف استعارات و مفاهیم متعدد دیگری نیز در ادبیات کهن ما دارد که مجال پرداختن با آنها در این بخش نمی‌باشد.

۲-۳-۳ جداره و کف: در راسته‌های اصلی بازار، عموماً از بهترین مصالح بومی در سنگفرش و آجرکاری و تزئینات طاق و دیوار و همچین درها و پنجره‌های چوبی در حجره‌ها استفاده می‌شود.

۴-۳ ویژگیهای فضای کالبدی بازار

۱-۴-۳ فضاهای پر و خالی: از ویژگی‌های مهم معماری بازارهای ایران تناسب شگفت‌انگیز فضاهای پر و خالی و فضاهای باز و بسته در کل پیکره بازار می‌باشد. بزرگترین فضای خالی درون بازار سراهای، تیمچه‌ها و تکیه‌ها هستند که در امتداد حجم باریک گذرهای بازار، یکباره گشودگی مطلوبی را در فضا پدید می‌آورند و مردمی که برای خرید و گذران اوقات فراغت از فضاهای متنوع بازار عبور می‌کنند به راحتی از فضایی به فضای دیگر وارد نمی‌شوند.

۲-۴-۳ فضای پیاده بازار: ویژگی دیگر بازار شهرهای ایران پیاده راه‌های سرپوشیده است که مغازه‌ها در دو سوی آن، کالاهای خود را عرضه می‌کنند. مسیرهای پیاده بازارگاهی از میان صحن مساجد و فضای خالی داخل تکیه‌ها عبور می‌کند و به این ترتیب عابر پیاده، قیل و قال تجاری را با حال و هوای مذهبی همزمان تجربه می‌کند. علاوه بر این ارتباط چهره به چهره در این فضای پیاده، روابط اجتماعی بین مردم را گرم تر می‌کند (سعیدنیا، ۱۳۸۸، ص. ۸).

۳-۴-۳ تزئینات بازار: در معماری ایران، زیبایی چیزی نیست جزء توازن و تعادل اجزا مناسب بنا و بکارگرفتن تزیین‌هایی که از بنا مایه می‌گیرد و به شکلی منطقی عرضه می‌شود. به عبارت دیگر به بنایی که با تزیین تحمیلی آمیخته باشد زیبا

پدید می‌آید. ساختمان و کالبد بازار علاوه بر تاثیر پذیر از رویدادهای تاریخی، با توجه به شرایط جغرافیایی-فرهنگی شهر ساخته می‌شود، مسئله فرنگ عامل دیگر می‌باشد که بواسطه حضور شهروندان در بازار موجودیت پیدا می‌کند، به این معنا که شهروندان و کیفیت تعامل اجتماعی آنها با یکدیگر حامل مولفه‌های فرنگی است و مردم توسط فرنگ یعنی مجموعه ارزشها و باورها و جهان بینی، نظام‌های نهادی مشترک به محیط خود می‌دادند (تراپی، ۱۳۸۴، ص. ۲۳). همچنین عوامل ساختاری: کلیه عواملی که منشعب از نیروهای داخلی موثر در ساخت و ساز هستند را می‌توان جز عناصر ساختاری تاثیر گذار در شکل گیری کالبد دانست. نوع و ویژگی‌های خاص مصالح مصرفی، تکنولوژی‌های رایج، تجهیزات و امکانات موجود و همچنین استادکاران و متخصصین که در مراحل انجام کار دخالت دارند از جمله این عوامل هستند؛

و عوامل کارکردی: مورفولوژی بازارهای سنتی تا حد زیادی وابسته به خصیصه‌های کارکردی آنست، بازارها بسته به حوزه نفوذ و وسعت عملکرد خود متفاوت‌اند و این امر تاثیر مستقیم بر شکل کالبدی آنها دارد، مثلاً بازارهای محله‌ای که تنها به محله خود، خدمات ارائه می‌دهند به لحاظ بازارهای بزرگ متفاوت‌اند (جهاد دانشگاهی تهران، ۱۳۸۵، ص. ۲۴).

۳-۳ عناصر کالبدی بازار

۱-۳-۳ سقف: مسقف بودن بازار امری است مهم در تسهیل امور این مکان است. تماشا و خرید کالا در گرمای شیراز و سرمای تبریز برای هیچ خریدار مشتاقی دلپذیر نمی‌باشد. پوشش بازار علاوه بر محافظت فیزیکی مردم در مقابل عوامل جوی، فضایی محصور در مقیاس انسانی و مطبوع جهت تبادل کالا و قرار گرفتن در متن فعالیت‌های گوناگون بازار را فراهم می‌آورد. پوشش بازار در ساده ترین شکل با چوب و حصیر و به شکل مسطح می‌باشد و در دهانه‌های بزرگ مصالحی

نمودار ۱. ویژگی های کالبدی بازار ایران؛ مأخذ: عباسی و همکاران، ۱۳۹۴

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Automn 2016

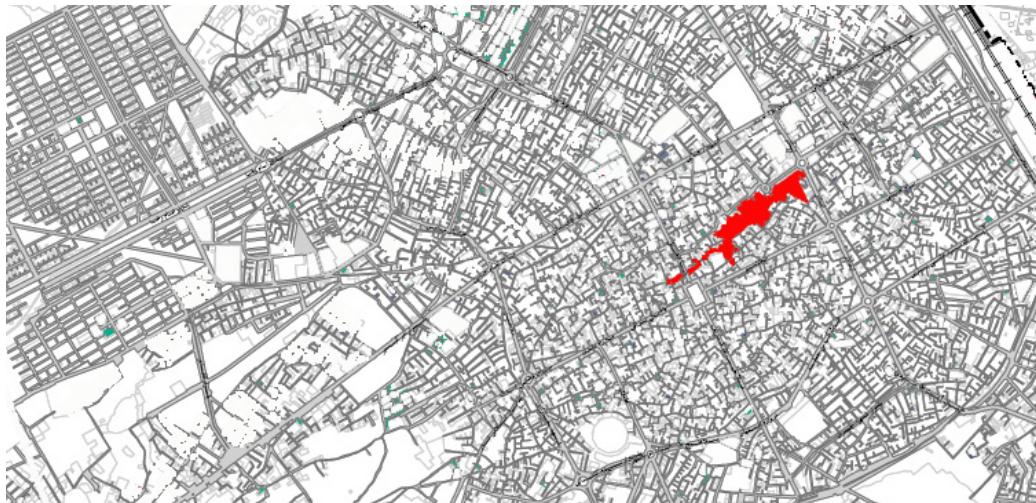
۲۳۷

نمی گویند، بلکه بنایی در خور تحسین است که ارتفاعش خوشایند دید باشد و خطوط اصلیش تزیینی مناسب داشته باشد، از جمله این تزئینات می توان به کاربندی، یزدی بندی و مقرنس کاری اشاره کرد (جهاد دانشگاهی تهران، ۱۳۸۵، صص ۴۴-۴۳). در بازارهایی نیز به جزء گره های اصلی که بسته به اهمیت بازار گاهاً تزئینات قابل توجهی از مقرنس و... در آنها دیده می شود، طاق های گنبدی شکل با شبکه های نورگیر و طرح های هندسی ساده که اکثرًا بدون تزئینات خیره کننده آجری یا کاشیکاری یا معرق هستند، زیبایی بازار را چندین برابر می کنند (جباری، ۱۳۷۹، ص ۳۳).

۳-۵ هندسه، نور و صدا در بازار

۱-۵ هندسه: راسته بازار دارای نظمی مشخص در سطح، ارتفاع و الگوی منظمی در ساختار و شکل ظاهری می باشد، هندسه آن بیش از هر چیز از تداوم و ریتم بهره می گیرد؛ به این ترتیب که دکان ها با ریتمی مشخص و ثابت در پی هم قرار می گیرند و در تداوم این ریتم، تغییری در کالبد

۲-۵-۳ نور: سرپوشیده بودن بازار، نورگیری فضاهای مختلف آن را دارای کیفیت ویژه ای نموده است؛ بطوريکه که دکان ها و حجره ها هیچ منبع نور مستقیمی ندارند و در تاریکی اند؛ اما گذرها و راسته های بازار با نورگیری از سقف در حالت نیمه تاریکند. در این بین، تسلسل هرم های نور تابشی سقف، میل به حرکت را تشویق می کند، هنگام حرکت در فضای تاریک روشن، شخص به ناگاه با فضاهای نیمه روشن مواجه می شود که خود دلالتی بر رویدادی دیگر وجود فضاهایی روشن در ورای آنهاست. این فضاهای نیمه روشن که فضاهای واسطه به بنایهای پیرامونی هستند، با دعوتاز شخص حس نزدیک شدن به آن فضاهای را تقویت می کنند. فضاهایی روشن، حیاط عناصر پیرامونی و یا معابر مسکونی هستند که بواسطه آنها خروج از بافت بازار ممکن می شود. به این ترتیب است که شدت نور و

شکل ۱. موقعیت قرار گیری بازار کاشان نسبت به شهر کاشان

کرده اند، به عنوان جاذب طنین اصوات به شکلی موثر در بنا اعمال می کنند (جهاد دانشگاهی تهران، ۱۳۸۵، ص ۴۶).

۴. بازار کاشان

شهر کاشان مرکز شهرستان کاشان از شهرستان های استان اصفهان که در جلگه ای نسبتاً پهناور قرار گرفته و دارای آب و هوای معتدل و خشک است (سعیدیان، ۱۳۷۹، ص ۶۷۹). این شهر در مرکز ایران در ۲۲۰ کیلومتری جنوب پایتخت و ۲۰۰ کیلومتری مرکز استان اصفهان واقع است. بازار کاشان در مرکز این شهر واقع شده است و دیگر فضاهای شهری در دو طرف آن قرار گرفته اند. این بازار در دوره صفویه رونق فراوانی داشته است که البته در دوره قاجار میزان قابل ملاحظه ای از آن رونق کاسته شده. افزوده های جدیدتر بازار شامل تیمچه امین الدوله، مدرسه امام خمینی و یک مسجد است. بازار کاشان با وجود رونق و زیبایی بسیار در دوران سلجوقی و صفوی، به سبب زلزله شدید در سال ۱۱۹۲ قمری ویران شد و در پی وقوع این حادثه علاوه بر تخریب ابنيه تاریخی شهر، بافت بازار نیز از بین رفت. بازار فعلی کاشان روی بقایای بازار قدیم که در اثر آن زلزله فرو ریخته بود، بازسازی شد. فضاهای معماری امروز بازار کاشان

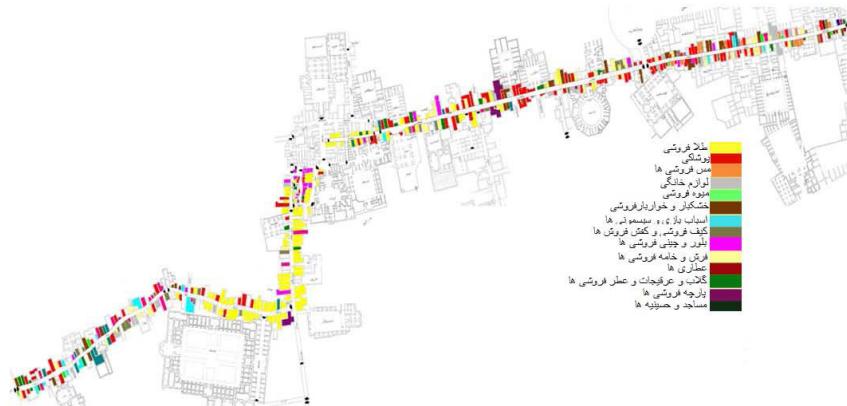
نحوه تابش آن چگونگی و نوع فضا را در بازار تعیین می بخشد و قرار گیری انواع فضاهای را در کنار هم انتظام می دهد (بهزادفر، ۱۳۸۸، ص ۱۷). مجموعه حرکت طاق و طاق نماها در ترکیب با ریتم عبور نور طبیعی از سقف و جدار بالایی پوشش ها، سبب القای حرکتی موزون در بازار می شود. در فضاهایی هم که نور موضعی به کار گرفته شده، چون نور فضایکدست در اغلب اوقات مسیر نور دیده می شود. این مسیر در ساعات مختلف روز جابجا می شود و گاه بر زمین و گاه بر دیوارها می تابد. به این ترتیب در چنین فضایی نور حضور ملموسی دارد و فقط به عنوان وسیله ای که فضا را روشن می کند به کار گرفته نشده است (جهاد دانشگاهی تهران، ۱۳۸۵، ص ۴۴-۴۵).

۳-۵-۳ صدا: راه حل های آگوستیکی جهت تنظیم صدا و جلوگیری از طنین های نامناسب در معماری فضاهای بازار به صورت مختلف ارائه شده است. ایجاد انواع سقف های کاذب (به صورت خوانچه پوش، کاربندی، یزدی بندي، مقرنس سازی و... علاوه بر علمکردهای خاص خود در ایجاد نوعی آگوستیک نقش عمده ای دارند. این پوشش های سقف چه در صورتی که به عنوان سقف کاذب اند و چه به خاطر شکست های متنوع حجمی که در پوشش ایجاد

میری شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Automn 2016

۲۳۹

شکل ۲. نقشه کاربری های وضع موجود بازار کاشان؛ مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

شاه ساخته شده، حقیقتی دیگر را برای ما آشکار می سازد آن اینکه قدمت این بازار به قرن هفتم می رسد. این محراب گران سنگ اکنون در بخش اسلامی موزه ای بر لین نگهداری می شود (خانی آرانی، ۱۳۹۰، ص ۱۰۱). در کالبد بازار، فضاهای متنوع و گوناگونی حضور دارند از جمله مساجد، تکایا، کاخها، کاروانسراها، مراکز دینی، مدارس، کتابخانه‌ها، سقاخانه‌ها، قلاع و استحکامات دفاعی. علاوه بر این، فضاهای دیگری چون قهوه خانه، حمام و در برخی بازارها بیمارستان در بازار استقرار یافته اند. عنصر بازار تنها وجه مشخصه یا خصیصه اصلی و بهترین معیار اصالت شهرهای شرق اسلام است (کوشان، ۱۳۹۳).

۱-۴ عناصر کالبدی بازار کاشان

بازار از لحاظ ساختار و شکل، تک محوری (خطی یا طولی)؛ به این صورت که از سه بخش خطی که با شکست به هم وصل شده اند؛ می باشد. بازار به لحاظ کاربری تمامی کاربری های اقتصادی مورد نیاز عموم مردم حضور دارند. از جمله کاربری های مهم مورد توجه در بازار می توان به «کاروانسراها»؛ کاروانسرا نو، بخشی، میر پنج، قمی ها، ذغالی ها، بالا بازار، حاج محمد صادق، زرکش و سرای گبرها؛ «تیمچه ها»؛ تیمچه امین الدوله، بخشی، گمرک، بروجردی ها و تیمچه حاج سید آقا؛ «آب انبارها»؛ بالا بازار، مان چال و آب انبار گذرنو؛ «حمام ها»؛

در واقع از بازسازی های دوران قاجاریه و بخصوص دوره حکمرانی فتحعلی شاه باقی مانده است. این مجموعه شامل بازارها، تیمچه ها، سراهای، مساجد و زیارتگاه ها می باشد و به خاطر آراستگی و ارزش معماری بناهای متعلق به کل مجموعه، اهمیت و ارزش بازار را دو چندان نموده و موجب شگفتی و تعجب گردشگران داخلی و خارجی شده است (شاطری، ۱۳۸۵). مولف کتاب (زینت المجالس) می گوید: مثل راسته بازار کاشان در تمام جهان نیست و طول آن بازار تقریباً دو هزار قدم می باشد (شاطری، ۱۳۸۵). مجموعه تاریخی بازار کاشان از نظر مکانی با امتداد شرقی غربی از دروازه قدیمی شهر (دروازه دولت) آغاز شده و تا گذر یا نخل ادامه می یابد. در گذر از این مسیر، راسته بازار مسگرهای میانچال، بالا بازار، درب زنجیر، زرگرها و گذر نو قرار دارد.

درباره ای پیشینه و قدمت این بازار سخن فراوان است. بر اساس شواهد و قرائن، قدمت این بازار به دوران سلجوقی می رسد و با توجه به قدیمی ترین کتیبه موجود در مجموعه ای بازار یعنی بیتی که بر درب چوبی بزرگ سرای زغالی ها واقع در بازار مسگرها کنده کاری شده، قدمت این بازار به قرن ۹ هجری می رسد؛ اما محراب ارزشمند کاشی مسجد میرعماد واقع در میانه ای بازار که در سال ۶۲۳ هجری قمری توسط حسن بن عرب

شکل ۳. نقشه بازارچه های بازار کاشان؛ منبع: نگارندگان، ۱۳۹۵

بازارچه ارسی دوزها: در دوره زنده ساخته شده است و به بازارچه قیصریه متصل است. سرای بخشی در جنب این بازارچه قرار دارد. چهار سوق میانچال: از دو طرف به مسجد میانچال و تیمچه امین الدوله واقع شده و از جمله بناهای دوره قاجاریه است.

بازارچه خیاطها: در ضلع شمالی تیمچه امین الدوله واقع شده و از جمله بناهای دوره قاجاریه است.

بازارچه بزارها: در انتهای بازار درب زنجیر قرار گرفته و در فضای مربع شکلی ساخته شده که از اصلاح آن چهار بازارچه جدا شده است. این بازارچه از آثار دوره زنده است.

بازارچه درب زنجیر: اصل بنا متعلق به دوره ایلخانی است و در دوره زنده مرمت شده است.

بازارچه زرگها: از آثار دوره زنده است. مسجد سلطانی در این بازارچه قرار دارد.

بازارچه گذرنو: حدفاصل خیابان های بابافضل و بازارچه زرگها واقع شده است. بنای حمام، مسجد و آب انبار گذر نو و مقبره شاه یلان در این بازارچه قرار دارند.

سقف: پوشش سقف بازار از نوع پوشش گنبدی و با استفاده از قوس و فرم های منحنی وار می باشد؛ و با مصالحی همچون آجر، گچ و سنگ آهک ساخته

حمام خان، گذر نو و حمام میر عمامد؛ مساجد: میر عمامد، سلطانی، میان چال، بالا بازار، کفسدوزها، تبریزی ها و مسجد گذر نو؛ «زیارت»: درب زنجیر و شاه یلان؛ «بازارچه ها»: مسگرها، قیصریه، رنگرها، ربانی، میانچال، ارسی دوزها، خیاطها، بزارها، محقق، درب زنجیر، زرگها، سلطانی و بازارچه گذر نو، اشاره کرد.

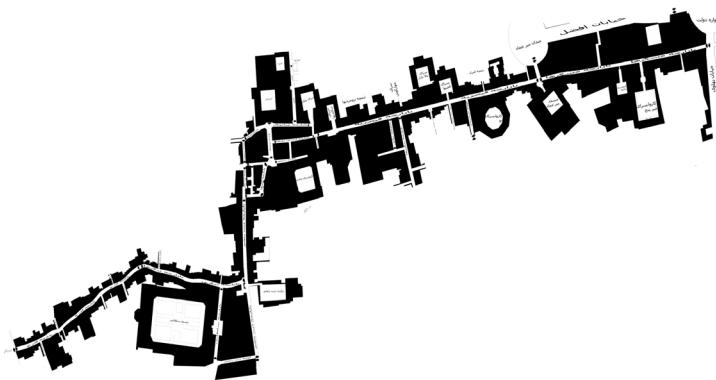
هر صنف و دسته ای، بازار خاصی را برای عرضه کالاهای مشابه خود برگزیده اند و برای خود راسته بازاری را به وجود آورده اند که به مهمترین این راسته ها یا بازارچه می توان به موارد زیر اشاره کرد:

بازارچه مسگرها: بنیان اولیه آن از دوره زنده بوده و کاروانسراهای گبرها و میرپنج در همین راسته قرار دارند.

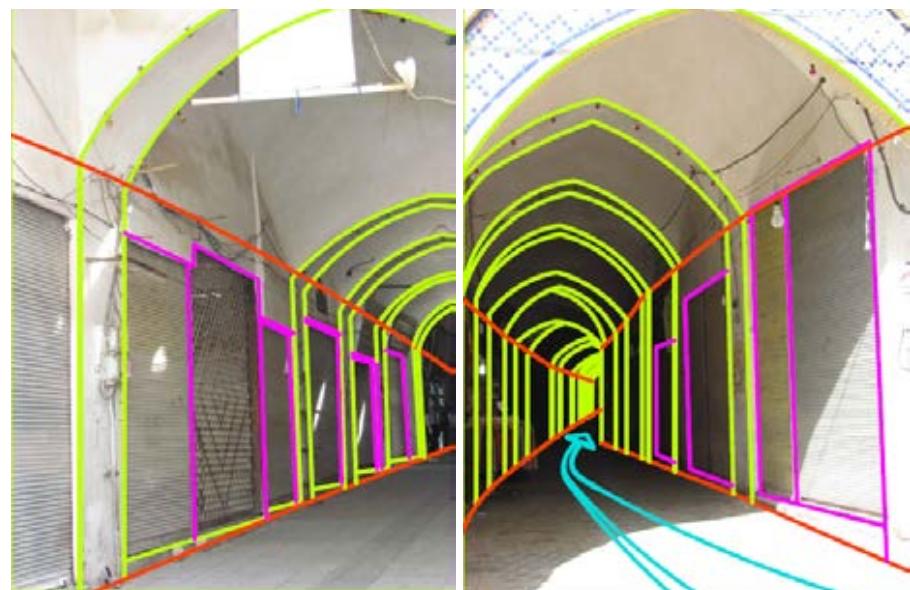
بازارچه قیصریه: قدمت این بازارچه به دوره زنده می رسد. بنای مسجد و آب انبار بالا بازار، حمام خان، سرای حاج محمد صادق، کاروانسرای نو و فیض در این بازارچه قرار دارند.

بازارچه رنگرها: از آثار دوره صفویه است و آب انبار صباح در آن واقع است.

بازارچه ملک: به دوره زنده و قاجاریه تعلق دارد و مسجد تبریزی ها در انتهای این بازارچه جای گرفته است.

شکل ۴. نقشه فضاهای پر و خالی بازار کاشان؛ مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

شکل ۵. مسیر پیاده، جابجایی افقی و حرکت چشم در بازار؛ مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

ها و عناصر ساخته شده دیگر بانضمام راسته بازار

شده است.

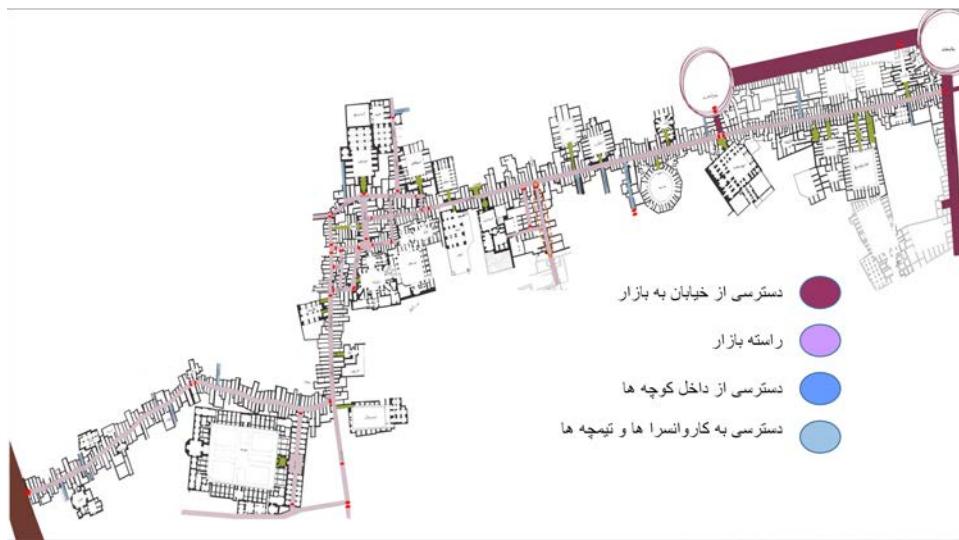
جداره و کف: کف راسته اصلی بازار با سنگ فرش پوشش داده شده است. جنس مصالح دیوارها از آجر، گچ و سنگ آهک می باشد؛ و عموماً جنس درهای مغازه ها از درهای آلومینیوم جمع شونده می باشد.

افضای پیاده بازار: مسیر پیاده بازار در دو سوی دکان ها برای حرکت عموم مردم قرار دارد. حرکت فیزیکی در بازار کاشان با جابجایی افقی و عمودی و حرکت چشم در بازار صورت می گیرد.

حرکت معنایی از طریق احساس حرکت به واسطه نوع طراحی و استفاده مناسب از اصولی مانند هندسه، سلسله مراتب، ریتم، شفافیت، محور و اختلاف سطح در بازار وجود دارد.

۲-۴ ویژگی های فضای کالبدی بازار

فضاهای پر و خالی: در بازار کاشان فضاهای خالی به سرا ها، تیمچه ها، تکیه ها و همچنین روزنیه های سقفی تعلق دارد. فضاهای پر هم شامل تمام دکان

شکل ۶. نقشه دسترسی های داخلی بازار؛ مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

شکل ۷. حرکت طبق اصول هندسه، سلسله مراتب، ریتم، شفافیت، محور و اختلاف سطح در بازار؛ مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

های نورگیری متنوع، جالب و طرح های هندسی ساده زیبایی بازار را دو چندان کرده اند. این شبکه های نورگیری یا همان روزنه ها بدون تزئینات خیره کننده آجری یا کاشیکاری یا معرق هستند.

۴-۳ هندسه، نور و صدا در بازار کاشان
هندسه: راسته بازار دارای نظم مشخصی در سطح، ارتفاع و الگوی منظمی در ساختار و شکل ظاهری می باشد. هندسه آن بیش از هر چیز از تداوم و ریتم خاصی بهره می گیرد به این صورت که ریتم مغایره ها دارای چندین نوع می باشد.

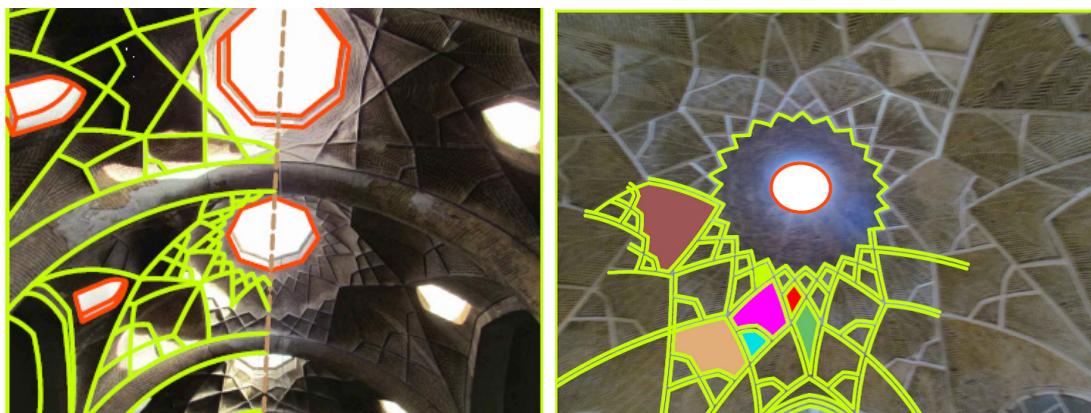
دسترسی های بازار: ورود از سمت دروازه دولت که به راسته مسگرها منتهی می شود. ورود از میدان میر عمام (میدان سنگ) که منتهی می شود به مسجد میر عمام. ورود از خیابان بابا افضل. از مسجد میر عمام (میدان سنگ) تا مجموعه میانچال را راسته بازار بزرگ یا بالا بازار می نامند که یکی از پر جنب و جوش ترین راسته های بازار کاشان است. کارکرد این راسته، صباغی یا رنگرزی بوده و آن را منسوب به حاج حسین صباغ می دانند که بانی آب انباری به همین نام در بازار است.

تزئینات بازار: طاق های گنبدی شکل بازار با شبکه

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Autumn 2016

۲۴۲

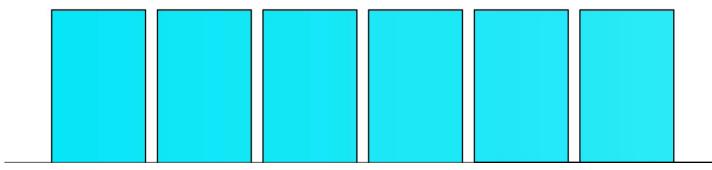
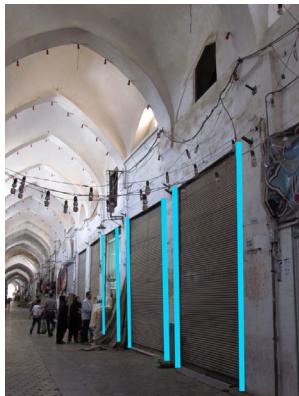
شکل ۸. بهره گیری از هندسه در ساختار پوششی بازار (تیمچه امین الدوّله)؛ مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

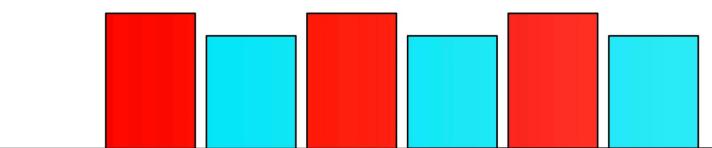
شکل ۹. هندسه کلی بازار کاشان و ساخت بر اساس نظم مقدس، مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

دو به یک هستند؛
در قسمتی دیگر تناسب ارتفاع مغازه ها به صورت
دو تا دو تا رعایت شده است؛
در قسمتهایی دیگر از بازار ارتفاع ها به صورت
نامنظم هستند یعنی رابطه‌ی مشخصی ندارند.
نور: سرپوشیده بودن بازار، نورگیری فضاهای
مختلف آن را دارای کیفیت ویژه‌ای نموده است؛
بطوریکه که دکان ها و حجره ها هیچ منبع نور

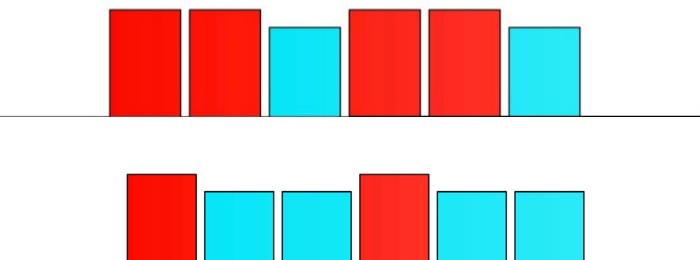
در بازار کاشان برای مصونیت از رطوبت، مغازه ها را
در حدود یک متر فرارتر از سطح زمین ساخته اند.
غازه ها اغلب دارای پستو بوده و تنشیات ارتفاعی
این مغازه ها متفاوت می باشد؛ در ردیفی ارتفاع
غازه ها هم اندازه می باشند؛
در یک ردیف به این صورت است که یکی در
میان ارتفاع مغازه ها یک اندازه هستند؛
در ردیفی دیگر ارتفاع ها به این صورت است که

شکل ۱۰. چیدمان مختلف مغازه ها از لحاظ ارتفاع (هم اندازه)؛ مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

شکل ۱۱. چیدمان مختلف مغازه ها از لحاظ ارتفاع (یکی در میان)؛ مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

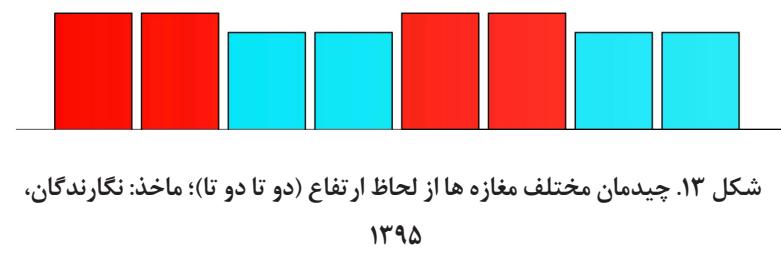
شکل ۱۲. چیدمان مختلف مغازه ها از لحاظ ارتفاع (دو به یک)؛ مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

مستقیمی ندارند و در تاریکی اند؛ اما گذرها و راسته های بازار با نورگیری از سقف در حالت نیمه تاریکند. نورگیری های بازار کاشان دارای چندین هندسه مختلف می باشد.

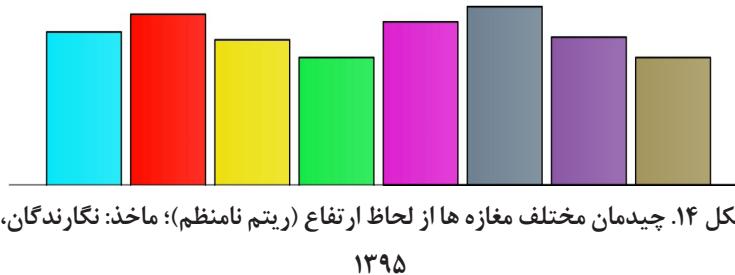
۵. نتیجه گیری و جمعبندی
بازار کاشان به لحاظ فعل بودن تمام کاربری های اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی به عنوان مهم ترین عنصر حیاتی بافت شهری کاشان برای عموم از ارزش والایی برخوردار است. طبق بررسی های صورت گرفته بازار کاشان دارای ویژگی های مثبتی همچون: نظم فضایی به صورت پیوستگی در رنگ

برده شده در کف، تزئینات و مصالح سقف، دیوارها و فضاساری) مورد بررسی قرار دهیم.

۴-۴ بررسی کالبدی کاروانسراهای بازار کاشان
و اما در ادامه مقاله سعی شده است که چند مورد از کاروانسراها، سراهای، تیمچه ها و حمام را از لحاظ ساختاری کالبدی (معرفی بنا، هندسه و مصالح به کار

شکل ۱۳. چیدمان مختلف مغازه ها از لحاظ ارتفاع (دو تا دو تا)؛ مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

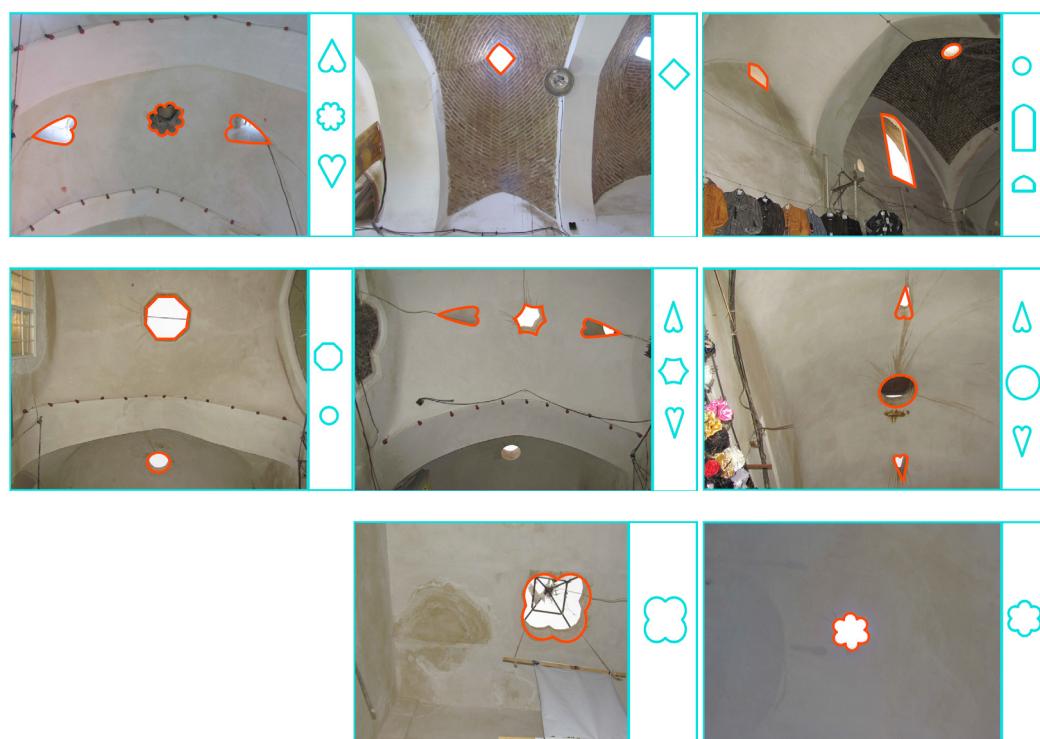

شکل ۱۴. چیدمان مختلف مغازه ها از لحاظ ارتفاع (ریتم نامنظم)؛ مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

میری شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Autumn 2016

۲۴۵

شکل ۱۵. نورگیری و تهویه در ساختار پوششی راسته بازار کاشان؛ مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

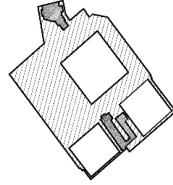
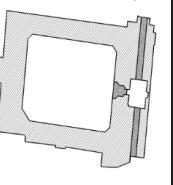
جدول ۴. بررسی کالبد تیمچه و کاروانسرا حاج حسین بخشی؛ مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

فضاسازی	دیوار	سقف		کف	معرفی
- چند باعچه	- کاروانسرا: کل	تزئینات سقف با	هنر	مصالح	از جبهه
نامنظم در حیاط کاروانسرا که بعدا اضافه شده است	بدنه آجری و روکش کاهگل و تزئینات کاشی	آجر + کاشیکاری + گچکاری + روکش آهک	تیمچه دوطبقه سقف بسیار بلند	کف از آجر	شمال
- حوض کوچک سنگی و مستطیل وسط تیمچه	رنگی در برخی جها	سفید - مقنس های کم عمق	کاروانسرا اناقها در دو طبقه	خطابی ایوانهای دور	چسبیده به مسجد بالا بازار
	تیمچه: اسکلت آجری و روکش آهک سفید + کاشیکاری رنگی	دو نورگیرهای مرکزی و ضلعی و پک نورگیر	برخی جاهای دارای زیرزمین به عنوان انبار کالا	کاروانسرا آجر خطابی پله های دور	جهه غرب چسبیده به بازارچه
	۸ - جنس درب ها و بینجره ها از چوب و شیشه رنگی و بعضی جاهای به صورت سه دری	۱۲ ضلعی بین آن دو و نورگیرهای جانبی کوچکتر در بدنه ها	زیرزمین به عنوان انبار کالا	کاروانسرا آجر خطابی پله های دور	جهه جنوب: تیمچه امین الدوله و منتهی به بازارچه
		- سقف حجره های کاروانسرا اسکلت آجری و روکش گچ و آهک سفید			جهه از رسی دو زها جهه جنوب: تیمچه امین الدوله و منتهی به بازارچه خیاطها

جدول ۵. بررسی کالبد سرای ملک؛ مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

فضاسازی	دیوار	سقف		کف	معرفی
		تزئینات سقف	هنر	صالح	
- کلیت بنا با آجر ساخته شده است.	ایوانها با آجر + گچکاری و روکش آهک سفید	دو طبقه است. یک طبقه مفید (حجره ها) و یک طبقه زیرزمین برای انبار کالاهای	- فرش کف از آجر خطابی ولی بعضی قسمت ها امروزه از جنس میانچال است. موزائیک است. پله های موجود از آجر خطابی	- از جبهه شرق سرای زرکش ها از جبهه غرب رو بروی مسجد میانچال است. ساخت مربوط به دوره قاجاریه است. در بازارچه ملک واقع شده است.	چسبیده به سرای کاهگل و کاهگل ایوانهای از جبهه شرق سرای زرکش ها از جبهه غرب رو بروی مسجد میانچال است. ساخت مربوط به دوره قاجاریه است. در بازارچه ملک واقع شده است.

جدول ۶. بررسی کالبد مسجد میر عمامه؛ مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

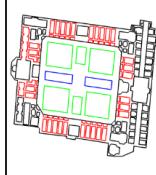
معرفی	کف	سقف	دیوار	فضاسازی
- بنای اولیه مسجد میر عمامه مریبوط است به قرون ششم و هفتمن قمری دارای سردری زیبا و منحصر به فرد می باشد که تزیینات معماری آن در نوع خود بی نظیر است از جبهه غرب منتنهی به بازارچه مسگرهای و میدان میر عمامه در جبهه شمال کاروانسرای نو در جبهه جنوب کاروانسرای ذغالیها	مصالح	هنده	هنده	۴
- تزئینات ایوان نفیس آن، مقرنس های کم عمق از دوسمت راست و چپ مقارن نقاشی شده و ایوانها تیشه خورده حوض وسط از سنگ به شکل مریع پله های متنهی به بام آجر با روکش آهک سفید ن Shimin گاه ورودی از سنگ تیشه خورده	کف از آجر و امروزه از موزاییک فرش شده است پله های متنهی به مسجد از تکه سنگهای بزرگ تیشه خورده بک طبقه با سقف نیمه باز و بلند ایوانها	- تزئینات ایوان برقی قسمت ها های کم عمق و کتیبه ها، با کاشیکاری وروکش آهک نقاشی شده + گچکاری - ایوانهای خارجی با تزئینات آهکی نقاشی شده و گاهی کاشی های روکش معقلی (کاشی همراه آجر)	- کلیت بنا با آجر در برقی قسمت ها کاشیکاری رنگی - ایوانهای داخلی با روکش آهک سفید و ازاره سنگی و آجری - ایوانهای خارجی آهک سفید داخل طاق نهاده و کاشیکاری معقلی در بالا طاقها	- بدون فضای سبز - آب نما: حوض صلعی با مصالح سنگ و کاشی
				

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Autumn 2016

۲۴۷

جدول ۷. بررسی کالبد مسجد سلطانی؛ مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

معرفی	کف	سقف	دیوار	فضاسازی
معروف به مسجد امام بعنوان یکی از شاهکارهای معماری دوره قاجار مسجد زیبا و مشجری که با غرفه های متعدد یکی از مراکز علمی و دینی شهرستان کاشان محسوب می شود مسجد شش هزارو ۵۰۰ متر مربعی از جبهه شمال متنهی به بازارچه سلطانی جهجه غرب چسبیده به باراچه زرگرها در جبهه جنوبی بازارچه گذر نو قرار دارد	مصالح	هنده	هنده	

جدول ۸. بررسی کالبد سرای گمرک؛ مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

معرفی	کف	هندسه	سقف	دیوار	فضاسازی
از جبهه شمال منتھی به میدان میرعماد جبهه شرق چسبیده به بازار قیصریه و کاروانسرای نو	مصالح کف از آجر خطاپی حوض وسط ازسنگ و دور آن آجری پله های منتهی به بام آجری سکوها و ایوانها آجری	سه طبقه با ایوان همکف و طبقه بالایی برخی جاهای دارای زیرزمین به عنوان انبار کالا	- تزئینات سقف ایوانها با آجر + گچکاری - تاق ها با آجر روکش گچ کاری - نورگیر سقفی بالای ورودی اصلی یه شکل اضلعی با سقف بسیار بلند	کلیت بنا با آجر در برخی قسمت ها مثل ورودی اصلی گچکاری رنگی و تزئینات کاشیکاری رنگی معقلی - جنس درب ها و ینجره ها از چوب	۸- آب نما: حوض صلعی با سنگ و دور آن سکوی آجری

جدول ۹. بررسی کالبد حمام خان؛ مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

معرفی	کف	هندسه	سقف	دیوار	فضاسازی
از جبهه شمال روبروی سرای چهار گوش جبهه غرب روبروی تیمچه بروجردی ها - از جبهه جنوب چسبیده به مسجد بالا بازار - ساخت بنا مربوط به دوره ای زندیه است. - در راسته بازار قیصریه واقع شده است.	صالح کف از موزائیک پله ها از آجر و سنگ تیشه شده	یک طبقه با ارتفاع بلند	- تزئینات سقف با آجر + گچکاری + در بعضی از قسمت روکش آهک سفید - مقربن های کم عمق تزئینات سقف با استفاده کردن از آجر دارای چهار تا نورگیری با پلان دایره ای شکل	کلیت بنا با آجر ساخته شده در بعضی از قسمت ها از گچ به عنوان روکش بنا استفاده شده است.	دارای چهار تا حوض مستطیل شكل سنگی یک حوض هشت ضلعی سنگی در مرکز قرار دارد.

دریس شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Autumn 2016

۲۴۸

جدول ۱۰. بررسی کالبد سرای قمی ها؛ مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

معرفی	کف	مصالح	هندرسه	سقف	دیوار	فضاسازی
جهه غرب چسبیده به سرای بالا بازار - از جبهه شرق روبروی کاروانسرا نو - ساخت بنا مربوط به دوره زندیه است. - در راسته بازار قیصریه واقع شده است.	پله هایی از جنس آجر	کف از آجر خطایی در بعضی از قسمت ها از هموزه از موزائیک استفاده شده است.	دو طبقه است	تریانات سقف با آجر + گچکاری + روکش آهک سفید دارای چهار تا نورگیری با پلان دایره ای شکل	- کلیت بنا با آجر ساخته شده در بعضی از قسمت ها از گچ به عنوان روکش بنا استفاده شده است. - استفاده از ملات گل و کاهگل - جنس در ورودی از چوب می باشد	دارای یک باغچه مستطیل شکل است

جدول ۱۱. بررسی کالبد سرای بالا بازار؛ مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

معرفی	کف	مصالح	هندرسه	سقف	دیوار	فضاسازی
- از جبهه شرق چسبیده به سرای قمی ها - در راسته بازار قیصریه قرار دارد. - ساخت بنا مربوط به دوره زندیه است	پله هایی از جنس آجر می باشد	کف از آجر خطایی بعضی از قسمت ها امروزه از موزائیک استفاده شده پله های از جنس آجر	دو طبقه است	استفاده از روکش سفید	کلیت بنا با آجر ساخته شده است از روکش آهک سفید و ملات کاهگل جنس درب ها و پنجره های از آهن و شیشه است	دارای یک باغچه مربع شکل

جدول ۱۲. بررسی کالبد سرای زرکش ها؛ مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

معرفی	کف	مصالح	هندرسه	سقف	دیوار	فضاسازی
- از جبهه شمال چسبیده به تیمه بروجردی ها - از جبهه غرب چسبیده به کاروانسرا ملک - از جبهه جنوب روبروی تیمچه بخشی - از جبهه شرق روبروی مسجد بالا بازار است. - ساخت بنا مربوط به دوره زندیه و قاجاریه است. - در بازارچه ملک واقع شده است.	پله های موجود از آجر خطایی	فرش کف از آجر خطایی ولی امروزه از جنس موزائیک است	دو طبقه است. دارای یک طبقه زیرزمین برای عنوان انبار کالا	سقف ایوانها با آجر + کاشیکاری + گچکاری - کتیبه های کاشیکاری در جاهای مختلف و بالای درها و دور ایوانها	کلیت بنا با آجر ساخته شده است. در برخی قسمت ها کاشیکاری رنگی و گل استفاده از ملات گل و کاه گل استفاده از روکش آهک سفید دارای ازاره های کاشیکاری شده و دیوارها عموماً آجری جنس درب ها و پنجره های از آهن و شیشه است	چند باغچه نامنظم در حیاط وجود دارد

جدول ۱۳. بررسی کالبد کاروانسرا نو؛ مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

معرفی	کف	مصالح	هندسه	تزئینات سقف	دیوار	فضاسازی
دارای هندسه ۱۰ ضلعی که یکی از ابداعات در طرح کاروانسراست که به طور معمول چهارگوش است ساخته میشوند. - در جبهه شمالی مسجد میرعماد جهه غرب چسبیده به بازارچه قیصریه و سرای گمرک - جبهه جنوب کوچه ضرایبانه	سنگ چندتکه - پله های متنهی به بام با روکش آهک سفید	- کف از آجر خطایی - حوض وسط از سنگ	۱۰ ضلعی منتظم سه طبقه دارای ایوانهای اطراف طبقه همکف و اول	کلیت بنا با آجر در برخی قسمت ها کاشیکاری رنگی و نقش ساخته شده با آجر+ برخی جاهای روکش ملات گل و کاه گل و شبکه های آجری+ آهک سفید - جنس درب ها و ینجره ها از چوب	کلیت بنا با آجر ورودی رسمی بندی با روکش آهک سفید - نورگیر ۸ ضلعی مرکزی در قسمت ورودی سفید	باغچه ها با هندسه منتظم و ساخته شده با آجر - آب نما: حوض - ضلعی با سنگ - آب نما: حوض - ضلعی با سنگ

جدول ۱۴. بررسی کالبد تیمچه امین الدوله؛ مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

معرفی	کف	مصالح	هندسه	تزئینات سقف	دیوار	فضاسازی
-از جبهه غرب چسبیده به بازارچه خیاطها -جهه شمالی چسبیده به کاروانسرای بخشی -جهه جنوب چسبیده به بازارچه بزارها	آهک سفید متنهی به بام با روکش آبی رنگ -پله های متنهی به بام با روکش آهک سفید	-کف از آجر خطایی -حوض وسط از سنگ چند تکه و کاشی آبی رنگ -پله های متنهی به بام با روکش آهک سفید	-دو طبقه با سقف بسیار بلند	-تزئینات سقف با آجر+ کاشیکاری+ گچکاری+ نقاشی دیواری	کلیت بنا با آجر در برخی قسمت ها گچکاری رنگی و کاشیکاری رنگی و استفاده از ملات گل و کاه گل	-بدون فضای سیز آب نما: حوض - ضلعی با کاشی و سنگ

محصور کننده، نبود فواصل بین بدنه ساختمان ها، هماهنگی الگوی نماها؛ تعریف نشانه ها: توالی وجود نشانه ها، شکل گیری تصویر ذهنی مشخص و افزایش خوانایی؛ مقیاس انسانی: عرض مناسب فضا و عدم بروز احساس تنگی فضا؛ طراحی اقلیمی: درونگرایی، استفاده از تاق و گند، ارتفاع زیاد سقف، استفاده از مصالح عایق حرارتی، الگوی حیاط و اشکال هندسی، ریتم، تعادل و تقارن های غالب در بخش های مختلف بازار (حجره ها، راسته ها، حمام، مسجد، فضای داخلی کاروانسراها و...؛ تنوع فضایی که شامل: تبیین فضایی، تعریف سلسله مراتب فضایی، تزئینات بی نظری و هماهنگ و تنوع مصالح؛ محصور کردن فضا: محصوریت متغیر فضاهای با توجه به عملکرد آنها، پیوستگی بدنه

میری شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Autumn 2016

۲۵۰

جدول ۱۵. جمع بندی کلی هندسه پلان های کاربری های بازار کاشان؛ مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

تیپ	شکل هندسی کلی	بناهای دارای این هندسه پلان	درصد از کل بناهای بازار
۱	مربع مستطیل	مسجد سلطانی؛ کاروانسرای ذغالیها؛ حمام میرعماد؛ مسجد میرعماد؛ سرای گمرک؛ سرای قمی ها؛ چهارگوش؛ سرای نراقیها؛ تیمچه بروجردیها؛ مسجد سلطانی کفسدوزها؛ مسجد گذرنو	% ۵۰
۲	مستطیل	سرای گبرها؛ کاروانسرای میر پنج؛ سرای بالابازار؛ سرای زرکشها؛ سرای آب انبار؛ سرای ملک؛ مسجد میانچال؛ مسجد بالابازار؛ زیارت درب زنجیر؛ مسجد نیریزها؛ مسجد میانچال	% ۳۵
۳	چند ضلعی منتظم	کاروانسرای نو؛ تیمچه امین الدوله؛ حمام خان؛ حمام گذر نو.	% ۵
۴	چند بخشی	حمام خان؛ تیمچه صباح؛ تیمچه حاج سیدآقا؛ تیمچه بخشی؛ حمام گذر نو.	% ۱۰

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Autumn 2016

۲۵۱

۲. ایراندوسن، کیومرث و آرمان بهمنی اورمانی: (۱۳۹۰) تحولات کالبدی بازار سنتی در شهرهای ایران: مطالعه موردی بازار شهر کرمان، فصلنامه شهر ایرانی اسلامی، شماره پنجم.
۳. ایراندوسن، کیومرث (۱۳۷۳) بازار کرمانشاه در گذشته و حال، مجله تاوینه، شماره ۲۴ و ۲۵.
۴. بنیاد دایرہ المعارف اسلامی (۱۳۷۲) دانشنامه جهان اسلام، حرف ب جزء سوم، تهران.
۵. بهزادفر، مصطفی (۱۳۸۳) نقش و کارکرد اجتماعی بازارهای سنتی شهرهای ایران، آبادی، شماره ۶۴.
۶. پوراحمد، احمد و سیروس موسوی (۱۳۸۹) ماهیت اجتماعی شهر اسلامی، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی-اسلامی، شماره دوم.
۷. پوراحمد، احمد (۱۳۷۴) جغرافیا و کارکردهای بازار کرمان، کرمان: مرکز کرمان شناسی و مصطفی مونمی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۳۲.
۸. پوراحمد، احمد (۱۳۷۶) جغرافیا و کارکردهای

مرکزی و استفاده از رواق و حوض؛ ابعاد معنایی: پیشینه تاریخی، تطبیق عینیت فضا با اندوخنه های ذهنی انسان ایرانی، احساس این همانی، احساس تعلق، غنای حسی و خاطرات جمعی؛ ابعاد اجتماعی: گوناگونی در کاربردهای جاذب جمیعت، هماهنگی با الگوهای رفتاری فردی و گروهی انسان، قابلیت حضور تمامی گروه های اجتماعی در فضا، وجود فضاهای برای نشستن در میادین، امکان بروز تعاملات اجتماعی، فعال بودن بازار در ساعات زیادی از شب و روز و بروز فعالیت های اجتماعی؛ می باشد.

منابع

۱. اهلرز، اکارت (۱۳۷۳) شهر شرق اسلامی، مدل واقعیت، ترجمه و تحریر محمد حسن ضیا توana و مصطفی مونمی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۳۲.

- بازار کرمان، انتشارات مرکز کرمان شناسی.
۹. پیرنیا، محمد کریم (۱۳۷۲) معماری اسلامی ایران، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران.
۱۰. ترابی، مرضیه (۱۳۸۴) مفهوم شهر، اندیشه ایرانشهر، شماره ۶.
۱۱. جباری، مینا (۱۳۷۹) همیشه بازار، آگاه، تهران.
۱۲. حبیبی، محسن (۱۳۷۵) از شار تا شهر، تحلیلی تاریخی از مفهوم شهر و سیمای کالبدی آن تفکر و تاثیر، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ یازدهم.
۱۳. خان محمدی، اکبر (۱۳۸۶) بازار در ادب فارسی، نشریه هفت شهر، شماره ۲۰.
۱۴. خانی آرانی، فاطمه (۱۳۹۰) کاشان مهد تمدن و هنر، همگام با هستی، چاپ اول.
۱۵. دانشپور، عبدالهادی و الهام شیری (۱۳۹۴) عناصر کالبدی. کارکردی شکل دهنده به هویت بافت های تاریخی شهر ایرانی اسلامی، فصلنامه نقش جهان، شماره ۱ و ۵.
۱۶. رجبی، آزیتا (۱۳۸۶) ریخت شناسی بازار، نشر آگاه، تهران.
۱۷. سعیدنیا، احمد (۱۳۸۸) تعاریف و مفاهیم بازارهای شهری در ایران، آبادی، شماره ۶۴.
۱۸. سعیدیان، عبدالحسین (۱۳۷۹) شناخت شهرهای ایران، انتشارات علم و زندگی، چاپ اول.
۱۹. سلطان زاده، حسن (۱۳۶۷) مقدمه ای بر تاریخ شهرنشینی در ایران، امیرکبیر، چاپ دوم، تهران.
۲۰. سلطان زاده، حسین (۱۳۶۲) روند شکل گیری شهر و مراکز مذهبی در ایران، نشر آگاه.
۲۱. سلطان زاده، حسین (۱۳۸۰) بازارهای ایرانی، تهران، دفتر پژوهش های فرهنگی.
۲۲. شاطری، اصغر (۱۳۸۵) بازار تاریخی کاشان، فصلنامه فرهنگ و مردم، شماره ۱۹ و ۲۰، سال پنجم.
۲۳. شفقی، سیروس (۱۳۷۸) نقش بازار در ساختار شهر اسلامی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۵۶ و ۵۵.
۲۴. عباسی، زهرا و فرج حبیب و سید مصطفی